

Bước đầu tìm hiểu về Robinsonade như một khái niệm mang tính lý thuyết và lịch sử văn học

Nguyễn Thi Phú

Khoa Văn học, Trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn,

Đại học Quốc gia Tp Hồ Chí Minh

Email: n.phu80@gmail.com

Ngày nhận bài: 26/9/2021; Ngày duyệt đăng: 29/ 11/ 2021

Tóm tắt

Tiểu thuyết Robinson Crusoe (1719) của Daniel Defoe đã tạo ra những ảnh hưởng đến đời sống văn học thế giới. Một trong những ảnh hưởng của cuốn tiểu thuyết này đến hậu thế là tạo ra nguồn cảm hứng về kiểu truyện đảo hoang cho những nhà văn hậu bối. Trong giới nghiên cứu văn học Âu-Mỹ, “Robinsonade” là một khái niệm được sử dụng để gọi những tác phẩm có cấu trúc tương tự như Robinson Crusoe của Defoe. Ở Việt Nam, thuật ngữ này vẫn ít được biết đến và chưa được giới thiệu rộng rãi. Trong bài viết này, trong giới hạn của mình, chúng tôi giới thiệu về Robinsonade như một khái niệm mang tính lý thuyết và lịch sử văn học.

Từ khóa: Daniel Defoe, Robinsonade, Robinson Crusoe, truyện đảo hoang, văn học so sánh

Introduction to the Robinsonade as a notion of literary theory and literary history

Abstract

The novel Robinson Crusoe (1719) by Daniel Defoe has made an impact on the world literature. One of the effects of this novel on posterity is to create a source of inspiration about the type of desert island story for junior writers. In the field of European-American literary studies, "Robinsonade" is a term used to refer to works similar in structure to Defoe's Robinson Crusoe. In Vietnam, the term is still little known and not widely introduced. In this article, within our limits, we introduce Robinsonade as a theoretical and historical concept of literature.

Keywords: comparative literature, Daniel Defoe, desert island story, Robinsonade, Robinson Crusoe

Giới thiệu

“Robinsonade” là một từ khóa quen thuộc đối với giới nghiên cứu văn học và văn hóa đại chúng trong không gian nghiên cứu Âu-Mỹ. Từ khóa này gợi ra hình ảnh về một người/ nhóm người phải nỗ lực sinh tồn trên đảo hoang hoặc một vùng đất hoang dã

và biệt lập. Thuật ngữ này vốn xuất phát trong lĩnh vực nghiên cứu văn học, dùng để chỉ một loại tiểu thuyết xuất hiện từ lâu trong văn học các nước Tây Âu. Robinsonade cũng được các nhà nghiên cứu văn hóa đại chúng sử dụng khi đề cập đến hình mẫu (model) con người sinh tồn trên

đảo hoang đã được tái sản xuất trong các chương trình truyền hình thực tế, điện ảnh, phim truyền hình, trong các biển quảng cáo du lịch nghỉ mát, ... ngày nay.

Truyền thống văn học viết về đảo là một điều kiện khiến cho Robinsonade trở nên phổ biến hơn trong văn hóa phương Tây hiện đại. Truyền thống truyện kể về những hòn đảo (island topos) đã xuất hiện từ rất sớm trong văn học phương Tây. Khởi đi từ những thần thoại cổ xưa của vùng Địa Trung Hải, đảo xuất hiện như một quang cảnh, thể hiện đặc trưng thổ nhưỡng của khu vực nơi đây. Đảo Aeolia là mảnh đất quê hương của thần gió Aeolus trong thần thoại Hy Lạp và cũng xuất hiện trong sử thi của Homer. Trong chuyến hành trình trở về quê hương, Ulysses và những chiến binh như bước vào cuộc phiêu lưu dài trên biển cả, dừng chân ở những hòn đảo xa lạ, trong đó có hòn đảo Aeolia. Hình ảnh hòn đảo còn xuất hiện ở huyền thoại lục địa Atlantis, một lục địa đảo vượt ngoài giới hạn của lịch sử. Atlantis trong huyền thoại là một địa đàng trù phú nhưng đã chìm xuống đáy biển chỉ trong một đêm. Đảo, với tư cách là quang cảnh, cũng xuất hiện trong anh hùng ca *Aeneid* (Virgil), *Sự thật lịch sử* (*True History*) (Lucian xứ Syria, thế kỷ 2 SCN), *Utopia* (Thomas More), sử thi *Orlando Furioso* (Ludovico Aristo), ... Tiểu thuyết *Robinson Crusoe* của Daniel Defoe (thế kỷ 18) không chỉ đóng góp vào mạch chảy đề tài viết về đảo mà còn tạo ra một hiệu ứng mạnh mẽ hơn. Qua cuốn tiểu thuyết, hình ảnh đảo hoang và kẻ nỗ lực tồn sinh trên đảo đã khiến nhiều thế hệ nhà văn sau đó chịu ảnh hưởng và bắt chước theo.

Từ “Robinsonade” mà ngày nay chúng ta sử dụng, được tạo ra từ gốc từ “Robinson”, tên riêng của một nhân vật trong tiểu thuyết của Defoe. Ban đầu,

Robinsonade dùng để chỉ các tác phẩm mang cốt truyện có nhân vật sinh tồn trên đảo hoang tương tự như *Robinson Crusoe*. Nhưng bản thân thuật ngữ này cũng có số phận lịch sử của nó. Qua nhiều thế hệ các nhà phê bình, Robinsonade được xem xét như một thể loại văn học, một dòng văn học. Nó đã được các nhà nghiên cứu liên tục bàn luận về những đặc trưng của nó. Các quan niệm về Robinsonade đã trở thành một hệ thống lý thuyết về một thể loại.

Trong không gian nghiên cứu văn học của Việt Nam, Robinsonade dường như chưa được quan tâm và chưa được nhiều nhà nghiên cứu biết đến. Để đóng góp một phần nhỏ trong nghiên cứu văn học phương Tây tại Việt Nam, bài viết của chúng tôi như là bước đầu tìm hiểu về khái niệm Robinsonade. Bài viết tập trung trình bày sự ra đời của khái niệm, các quan niệm, hướng nghiên cứu và rút ra một vài nhận xét.

1. Robinsonade: sự ra đời của khái niệm và những quan niệm

Cuốn tiểu thuyết *Robinson Crusoe* của Daniel Defoe là một điều kiện quan trọng dẫn đến sự ra đời của khái niệm Robinsonade. Xuất hiện vào năm 1719, cuốn tiểu thuyết đã thu hút độc giả thời bấy giờ; mà theo Louis James thống kê, nó đã có đến bảy lần tái bản ngay trong năm đầu xuất bản (Kinane, 2017: 33). Nhưng không chỉ khiến cho các độc giả đương thời say sưa, cốt truyện của *Robinson Crusoe* cũng tác động đến hoạt động sáng tác đương thời. Theo Carl Fisher, chỉ vài tháng sau khi *Robinson Crusoe* được xuất bản, thị trường nước Anh đã xuất hiện một số tác phẩm bắt chước theo (imitation), mà *Những cuộc phiêu lưu và đào thoát kỳ thú của James Dubourdieu* (*The Adventure, and Surprising Deliverances, of James Dubourdieu*) và *Chuyến phiêu lưu của*

Alexander Vendchurch (*The Adventure of Alexander Vendchurch*) là hai tác phẩm được Fisher chỉ ra để chứng minh. Ông cho rằng chúng đã theo sát hình mẫu tác phẩm *Robinson Crusoe* từ việc đặt tên nhan đề cho đến cốt truyện có nhân vật du hành, bị biệt lập và được giải thoát (Fisher, 2018: 101 - 102). Một cái nhìn rộng hơn về ảnh hưởng của *Robinson Crusoe*, từ những năm 1788 đến 1910, thị trường xuất bản Anh đã có đến hơn 500 tác phẩm truyện kể có yếu tố đảo hoang (Kinane, 2017: 33). Không chỉ dừng lại trong phạm vi nước Anh, vào thế kỷ 18, *Robinson Crusoe* của Defoe đã được dịch và xuất bản ở nhiều quốc gia Tây Âu và được nhiều nhà văn mô phỏng theo cốt truyện. Như Fisher chỉ ra trong bài viết *Sự cách tân và mô phỏng ở các Robinsonade thế kỷ Mười tám* (*Innovation and Imitation in the Eighteenth-Century Robinsonade*), những tác phẩm học tập kiểu truyện Robinson của Defoe trong văn học Pháp là series truyện *L'Ile inconnue* (tiếng Anh: *The Unknown Island*) của nhà văn Grivel, xuất bản trong những năm từ 1783 đến năm 1787; hay trong văn học Đức thì có *Die Insel Felsenburg* của nhà văn Đức Johann Gottfried Schnabel, *Robinson Krusoe: Neu bearbeitet* của nhà văn Johann Karl Wezel, ... Các truyện kể đảo hoang xuất hiện một cách ồ ạt này đã làm nảy sinh sự chú ý về nó và buộc người ta phải phân định cho nó một cái tên gọi. Danh từ “Robinsonade” đã ra đời trong hoàn cảnh này.

Từ “Robinsonade”, mà biến thể của nó trong một số ngôn ngữ Âu châu hiện nay là Robinsonaden, Robinsonnade (Pháp), Robinsoniade (Đức hiện đại), Robinsonade, Robinsoniad (Anh), ... đã được sử dụng lần đầu tiên vào năm 1731, trong cuốn tiểu thuyết *Die Insel Felsenburg* (tiếng Anh: *The Island Stronghold*) của nhà văn người Đức

Schnabel (Kinane, 2017: 30). Hình thái của Robinsonade trong nguyên tác tiếng Đức là Robinsonadenspäne, được Schnabel nhắc đến ở phần lời nói đầu của cuốn tiểu thuyết với nghĩa là “*kiểu truyện Robinson*”. Nhà văn Schnabel là một trong những người đầu tiên tuyên bố về hiện tượng bắt chước *Crusoe* của Defoe đang diễn ra đương thời. Tiếp nối một gợi ý nhỏ mà Schnabel đã đề ra, các nhà phê bình Đức thế hệ sau đã dành nhiều thời gian để sưu tầm và sắp xếp những tác phẩm nào thuộc về “kiểu truyện Robinson” (Bertsch, 2004: 79).

Các nhà phê bình Âu-Mỹ về sau đã dùng lại từ “Robinsonade” này trong các nghiên cứu văn học và văn hóa đại chúng. Một cách khái quát và đơn giản, “Robinsonade” là khái niệm để gọi một thể loại (genre) hoặc một dòng văn học. Đó là những cuốn truyện có nội dung cốt truyện tương tự với tác phẩm *Robinson Crusoe*. Phạm vi sử dụng của thuật ngữ Robinsonade ban đầu chỉ dừng lại trong nghiên cứu văn học. Nhưng từ khi điện ảnh, truyền hình và nhiều loại hình giải trí nghe-nhìn khác ra đời, hình ảnh đảo hoang và kiểu nhân vật sinh tồn ở nơi biệt lập đã được tái sản xuất trong nhiều loại hình văn hóa giải trí đó. Robinsonade về sau đã được sử dụng với tư cách là một thể loại khi bàn luận một số chương trình giải trí này.

Tuy được sử dụng một cách rộng rãi trong giới nghiên cứu - phê bình, nhưng Robinsonade vẫn còn là một khái niệm đang còn được bàn luận. Những bàn bạc của các học giả về Robinsonade thì lại hết sức đa diện, phức tạp và phong phú.

Trước hết là những quan niệm mang tính chất thuận và chống trong việc gọi tên khái niệm Robinsonade. Thuật ngữ “Robinsonade” bắt nguồn từ tên gọi của nhân vật Robinson. Nhưng đâu phải tác

phẩm Robinsonade nào cũng có nhân vật mang tên Robinson. Trong bài viết *Giới thiệu về Robinsonade* (*Introduction to the Robinsonade*), nữ học giả Janet Bertsch nhận định rằng: bối cảnh “đảo hoang” (desert island) mới là yếu tố quan trọng trong những tác phẩm Robinsonade. Bởi vì đó mới là điều kiện để nảy sinh những vấn đề như sự cô độc, ý chí xây dựng lại một cộng đồng mới, ... Do đó, bà bày tỏ quan niệm muốn thay thế khái niệm Robinsonade bằng khái niệm “truyện đảo hoang” (desert island novel). Tuy nhiên, cũng có nhiều nhà nghiên cứu khẳng định sự chuẩn xác trong tên gọi “Robinsonade”. Khởi từ Brian Stimpson, ông cho rằng, từ “hòn đảo” (island) và từ “cô độc” (isolation) có cùng gốc từ “isolé”. Do đó, trong hình dung của nhân loại, hòn đảo tương đồng với sự cô độc – “cô độc như một hòn đảo.” (Kinane, 2017: 35). Cũng từ gợi ý này, nhà nghiên cứu Allan Downie đã cho rằng, cuốn tiểu thuyết *Robinson Crusoe* đã nhấn mạnh đến sự cô độc của nhân vật Robinson. Từ đây, khi ví von sự cô độc, không chỉ dùng mỗi hình ảnh hòn đảo (where) mà còn có thể dùng tên gọi của nhân vật Robinson (who). Theo đó, nhân vật trong những tác phẩm mô phỏng *Robinson Crusoe* đều gợi ra một ý niệm về sự đơn độc. Vì vậy, việc gọi thể loại truyện mô phỏng hoặc cải biên theo tác phẩm của Defoe bằng từ “Robinsonade” là cách định danh hoàn toàn hợp lý.

Theo một số nhà phê bình, hoàn cảnh sống biệt lập và nỗ lực sinh tồn là hai yếu tố then chốt trong Robinsonade. Tom Sullivan đã nhấn mạnh đến điều này khi cho rằng: “*Robinsonade kể câu chuyện về một người hoặc một nhóm người bị bỏ rơi, tách khỏi xã hội bản địa của họ, phải sinh tồn trong một khu vực bị giới hạn, nó biệt lập ở một phần của thế giới và tại đó có thể sản sinh*

ra một cộng đồng.” (Mayer, 2002: 35).

Có thể thấy, hoàn cảnh bị tách ra khỏi thế giới văn minh chính là nhân tố để thúc đẩy nhân vật hành động, tìm mọi cách để sinh tồn. Như có cùng chia sẻ với Sullivan, Bertsch quan niệm Robinsonade là “*một câu chuyện hoặc một tập trong câu chuyện mà một cá nhân hoặc một nhóm cá nhân có ít ỏi vốn liếng nhưng vẫn cố gắng sống sót trên một hoang đảo.*” (Bertsch, 2004: 79). Như vậy, trong các Robinsonade, một không gian hoang vu, bị cô lập sẽ buộc nhân vật phải tự hành động để sinh tồn.

Vấn đề về thời điểm ra đời của thể loại Robinsonade cũng được bàn luận đến. Liệu một tác phẩm ra đời trước *Robinson Crusoe* của Defoe từ lâu và mang cốt truyện tương đồng với *Robinson Crusoe* có thể được xếp vào nhóm các Robinsonade hay không? Trong bài viết *Sự cách tân và mô phỏng ở các Robinsonade thế kỷ Mười tám*, Fisher xác định rằng Robinsonade là một thể loại văn học chỉ được hình thành từ *Robinson Crusoe* của Defoe trở đi. Ông có đề cập đến hiện tượng đã có rất nhiều tác phẩm tương đồng về mặt câu chuyện trước *Robinson Crusoe*; chẳng hạn như *Hòn đảo của Pines* (*Isle of Pines*) xuất bản năm 1668 của nhà văn Henry Neville. Đó là một trong những tác phẩm mang nội dung về “*du lịch và phiêu lưu*” (travel and adventure – chữ dùng của Fisher). Tuy nhiên, những cuốn sách tương đồng về mặt nội dung trước cuốn tiểu thuyết của Defoe được Fisher dán nhãn bằng thuật ngữ “*tiền-Robinsonade*” (pre-Robinsonade) hoặc “*cội nguồn-Robinsonade*” (proto-Robinsonade). Fisher luận giải rằng *Robinson Crusoe* mới thực sự là tác phẩm khởi đầu cho thể loại truyện kể Robinsonade vì nó là cuốn sách vốn pha trộn nhiều thể loại như tự sự du lịch (travel narratives), truyện cướp biển (pirate tales),

báo chí (journalism), luận văn chính trị (political pamphlets), ... và phải từ cuốn tiểu thuyết *Robinson Crusoe* trở đi, những cuốn tiểu thuyết Robinsonade mới có sự kết hợp đa thể loại một cách độc đáo (Fisher, 2018: 100 - 101).

Với quan điểm Robinsonade thực sự khởi đầu từ *Robinson Crusoe*, Fisher đã định nghĩa Robinsonade là những tác phẩm “lập lại những chủ đề của *Robinson Crusoe*” và “kết hợp hoặc cải biên những hành động của *Crusoe*” (Kinane, 2017: 35). Ông cũng nhấn mạnh rằng, mọi Robinsonade luôn mô phỏng theo truyện của Defoe vì người đọc luôn kỳ vọng ở một đường dây sự kiện tương tự. Theo Fisher, Robinsonade cho phép một số thay đổi như: nhân vật chính không nhất thiết mang tên “Robinson Crusoe”, các thử thách nhân vật phải trải qua, cách thức để sinh tồn,... (Fisher, 2018: 100).

Nhưng nếu như Bertsch quan niệm bối cảnh đảo hoang là điểm cốt yếu của các Robinsonade thì Fisher lại đặc biệt chú trọng vào nhân vật chính của tác phẩm. Theo ông, nhân vật của các truyện Robinsonade phải có những đặc điểm như: làm việc cật lực để sinh tồn, phải sống bằng trí thông minh, học cách khắc phục các tình huống xấu, đo lường những điều có khả năng xảy ra, luôn khao khát có cộng sự hoặc một cộng đồng (Fisher, 2018: 101)

Fisher còn cho rằng những tác phẩm tiềm tàng chất Robinsonade là những tác phẩm có chứa những motif như: đắm tàu (crashing of the castaway), đắm tàu (ship wrecking), cuộc chinh phục tự nhiên ngẫu nhiên của người sống sót sau vụ đắm tàu, cuộc khai thác tự nhiên trên đảo, hoạt động suy ngẫm về sự cô độc hoặc cô lập (loneliness/ isolation), hoạt động tạo dựng một xã hội mới/ một cộng đồng mới, một cá

nhân tái hòa nhập cộng đồng, ... (Kinane, 2017: 35).

Những quan niệm về Robinsonade chúng tôi điếm qua bên trên chưa phải đã đầy đủ. Hoạt động xác định tác phẩm nào là Robinsonade, lập danh mục và giảng giải về Robinsonade vẫn còn đang được tiếp tục (Fisher, 2018: 101). Hội nghị khoa học mang tên *Những quan điểm trong nghiên cứu so sánh Robinsonade* (Comparative-Perspectives on the Robinsonade) là một ví dụ tiêu biểu cho thấy những bàn luận về Robinsonade vẫn còn đang tiếp tục được diễn ra. Năm 2019, nhân kỷ niệm 300 năm cuốn *Robinson Crusoe* ra đời, chương trình hội nghị này được trường đại học Johannes Gutenberg University of Mainz của Đức tổ chức, góp phần thúc đẩy thêm những ý tưởng, những đóng góp mới trong nghiên cứu Robinsonade và tiểu thuyết *Robinson Crusoe*. Như vậy, có thể nói rằng, Robinsonade không đơn thuần là một bản lý thuyết, một công thức khuôn mẫu trong nghiên cứu văn học mà còn là một hệ thống các quan niệm có nhiều mâu thuẫn hoặc cũng có nhiều chia sẻ. Những quan niệm này cho thấy Robinsonade vẫn còn là một khái niệm có nội hàm mở, linh hoạt và luôn thay đổi.

2. Robinsonade: một số xu hướng nghiên cứu trong bộ môn văn học so sánh

Nghiên cứu các Robinsonade không có gì khác hơn là tham gia vào bộ môn văn học so sánh. Bởi vì với tư cách là một thể loại, Robinsonade là một tập hợp mẹ, dung chứa nhiều tác phẩm tập hợp con. Do đó, nghiên cứu so sánh chính là hướng tiếp cận giúp tìm ra những điểm giống nhau và khác nhau giữa những tác phẩm. Những điểm khác biệt giữa các Robinsonade sẽ cho thấy xung lực sáng tạo của mỗi nhà văn, phong thổ văn hóa riêng biệt, ... hay tóm lại đó là giá trị

riêng của mỗi Robinsonade.

Ở bộ môn nghiên cứu so sánh, các nhà nghiên cứu đã xem Robinsonade như một khái niệm mang tính lý thuyết, được vận dụng trong nhiều hướng nghiên cứu so sánh khác nhau. Dưới đây chúng tôi bước đầu phác thảo một phối cảnh nghiên cứu so sánh Robinsonade ở không gian nghiên cứu Âu-Mỹ:

Đối với các nhà nghiên cứu so sánh ảnh hưởng, Robinsonade là một khái niệm được sử dụng khi đề cập đến những tác phẩm mô phỏng và cải biên từ *Robinson Crusoe* của Defoe. Những học giả thuộc bộ môn văn học so sánh đã tiến hành so sánh những tương đồng và khác biệt giữa *Robinson Crusoe* với những tác phẩm nước ngoài về sau. Học giả Jill Campbell trong bài viết *Những Robinsonade dành cho người trẻ (Robinsonades for Young People)* đã có những so sánh giữa *Robinson Crusoe* đối với những tác phẩm Robinsonade đời sau trong văn học Anh, văn học Thụy Sĩ và văn học Mỹ. Khởi đi từ quan niệm “Robinsonade” là một thể loại để chỉ các sáng tác ra đời từ sau *Robinson Crusoe*, Fisher, trong bài viết *Sự cách tân và mô phỏng ở các Robinsonade thế kỷ Mười tám*, cũng đã phân tích sự thay đổi của những cuốn truyện Robinsonade trong văn học Pháp, văn học Đức so với tác phẩm nguồn.

Những nhà nghiên cứu văn học theo hướng chủ đề học (thematology) hoặc nghiên cứu song song (parallelism studies) lại xem xét Robinsonade không chỉ là những tác phẩm ra đời sau *Robinson Crusoe* của Defoe mà còn có thể bắt gặp ở những tác phẩm ra đời trước đó trong những nền văn học khác. Ở hướng nghiên cứu song song, các nhà nghiên cứu không nỗ lực chứng thực mối quan hệ trực tiếp giữa hai tác phẩm có cấu trúc đề tài, motif giống

nhau. Việc truy nguyên sự giống nhau giữa *Robinson Crusoe* và những tác phẩm xuất hiện trước đó là một việc làm không có kết quả. Robinsonade trong mắt một số nhà nghiên cứu song song là một hiện tượng chung của nhân loại, không nhất thiết bắt nguồn từ câu chuyện Crusoe của Defoe.

Một trong những suy nghĩ sớm nhất về hiện tượng Robinsonade có từ trước *Robinson Crusoe* đó là ý tưởng của nhà nghiên cứu Scholte trong một bài báo đăng trên tạp chí *Neophilologus* vào năm 1951. Với bài viết mang tựa đề *Robinsonades*, Scholte đã chỉ ra hiện tượng Robinsonade là một hiện tượng xuất hiện từ rất sớm trong lịch sử văn học. Đó là trường hợp của nhân vật chiến binh Philoctetes bị bỏ lại đảo hoang Lemnos trong sử thi của Homer; hoặc một trường hợp Robinsonade khác ở vùng Andalucia là tác phẩm *Hayy bin Yaqzan*, một truyện kể triết học của triết gia Abu Jaaphar Ebn Tophail (1105 - 1185). Nhân vật chính trong truyện kể của triết gia Ebn Tophail là cậu bé mang tên Hayy bin Yaqzan, bị mẹ bỏ rơi tại một hòn đảo tươi đẹp ở phía nam xích đạo. Cậu ấy tạo ra lửa bằng cách cọ xát những nhánh cây khô, dựng một ngôi nhà nhỏ và sống cùng lũ chim, lừa. Cậu bé đã trở thành một học trò của tự nhiên, tin vào đấng sáng tạo và nhìn thấy tự nhiên trong một thể thống nhất. Sau này, một ẩn sĩ đến hòn đảo và nhận ra được tấm lòng tốt bụng nơi cậu bé hoang dã. Câu chuyện này không chỉ là sự kết hợp giữa hư cấu văn học và triết học huyền nhiệm mà còn được xem như một Robinsonade. Trong bài viết, Scholte đã gọi những văn bản mang kiểu cách của Robinsonade trước Defoe là những “*bản Robinsonade tiên phong*” (Robinsonades avant la letter). Lý giải về sự xuất hiện những câu chuyện sinh tồn nơi đảo hoang

này, Scholte cho rằng đó là kết quả của những ý tưởng về một thế giới vô hạn, sự giàu có vô cùng của tự nhiên đủ nuôi sống con người và yếu tố đức tin giúp con người không tồn tại như một cỗ máy (Scholte, 1951).

Sự chia sẻ về ý tưởng Robinsonade là một vấn đề trong nghiên cứu so sánh song song (hay nghiên cứu theo chủ đề) không phải là hiếm ở những năm về sau. Tiêu biểu có một số tác giả như Emanuele Arioli và Béatrice Durand, trong cuốn sách *300 năm Robinsonade (300 Years of Robinsonades)*, cũng có bàn luận đến một số hiện tượng Robinsonade xuất hiện trước tiểu thuyết của Defoe.

Trong bài viết *Một Robinsonade thời Trung đại: Segurant hay là Hiệp sỹ Rồng (A Medieval Robinsonade: Segurant or the Knight of the Dragon)*, trường hợp mà nhà nghiên cứu Arioli đề cập đến là một tiểu thuyết hiệp sỹ thời Trung đại xuất hiện từ khoảng thế kỷ thứ 13, mang tên là *Segurant hay là Hiệp sỹ Rồng*. Tiểu thuyết hiệp sỹ (Romance)¹ này nằm trong chuỗi các tiểu thuyết hiệp sỹ kể về vị vua Arthur truyền thuyết. Nhân vật chính trong *Segurant hay là Hiệp sỹ Rồng* là chàng hiệp sỹ ngây ngô Segurant đến với lâu đài của vua Arthur và được những tiên nữ tình quái giao cho thử thách đuổi bắt một con rồng hư ảo. Văn bản tác phẩm đến nay bị mất mát nhiều, tuy nhiên, phần đầu của tác phẩm đã được khôi phục và Arioli đã khám phá ra cấu trúc của một Robinsonade trong câu chuyện mở đầu tiểu thuyết hiệp sỹ. Tác giả vô danh đã mở đầu tiểu thuyết hiệp sỹ *Segurant hay là Hiệp sỹ Rồng* bằng câu chuyện những cụ tổ của chàng Segurant. Vì muốn thoát khỏi quyền hành của nhà vua Vortigern, các cụ tổ của

Segurant khi ấy là hiệp sỹ đã dong thuyền ra khơi. Trên chuyến du hành trên biển ấy, các thủy thủ đã bị cơn bão làm cho đắm tàu và phải mắc kẹt ở một hòn đảo xa lạ, chưa ai biết tới. Cũng giống như Crusoe, họ đã tạo ra một nền văn minh tại hòn đảo hoang dã này bằng cách dựng nhà để ở từ gỗ, chế tạo cung tên, khai thác tự nhiên (săn bắn chim và động vật hoang dã), duy trì phân cấp xã hội (hiệp sỹ được quyền săn bắn, còn thủy thủ thì hái lượm), có một chế độ ăn như người văn minh, ... Có thể nói, cuộc sống nơi hoang đảo không làm biến đổi trật tự hệ thống xã hội của nhóm người bị đắm tàu. Arioli đã xem xét phần đầu của tiểu thuyết hiệp sỹ *Segurant hay là Hiệp sỹ Rồng* như là một proto-Robinsonade và đã có những đối sánh với tiểu thuyết Defoe. Ông cho rằng, cấu trúc quan trọng của bản Robinsonade Trung đại này giống với *Robinson Crusoe* của Defoe ở chỗ: sự kiện đắm tàu và cuộc sống vật chất nơi đảo hoang.

Tuy nhiên, bản Robinsonade Trung đại này lại thuộc truyền thống truyện kể về vua Arthur. Hình tượng hòn đảo chưa ai biết là nơi sản sinh ra người anh hùng Segurant về sau, một chàng hiệp sỹ vốn xuất thân bên ngoài vùng đất của vua Arthur. Khi chàng ra đời, hòn đảo không còn là nơi vừa mới khai hoang mà đã trở thành một đô thị văn minh với sự xuất hiện của dinh thự, nhà cửa và nhiều nhà thờ. Khi đã có đủ bản lĩnh, tráng sỹ Segurant tìm đến vương triều của vua Arthur. Để ly gián vua Arthur khỏi chàng hiệp sỹ Segurant tài giỏi, hai tiên nữ tình quái đã dùng phép thuật tạo ra một con rồng hư ảo để chàng đuổi theo mãi miết và mất tích một cách khó hiểu. Không thấy Segurant quay về, đồng hương trên đảo cũng đã lên đường tìm kiếm. Trong khi đó,

¹ Đây là thể loại văn học thời trung đại ở châu Âu,

dùng thơ để kể chuyện về những chàng hiệp sỹ.

những người trong lâu đài của đức vua Arthur thì bản thảo không biết chàng hiệp sỹ ấy tồn tại thật hay hư ảo. Hòn đảo hư vô ấy cho phép tác giả vô danh sáng tạo ra một chàng hiệp sỹ tài giỏi nhưng bí ẩn vào thế giới của vua Arthur. Sự bí ẩn ấy nằm ở xuất thân và sự biến mất của chàng. Theo Arioli (2020), tiểu thuyết hiệp sỹ về chàng hiệp sỹ Segurant đã tham gia vào thế giới các tiểu thuyết hiệp sỹ đương thời về vua Arthur mà không bị mâu thuẫn. Sự biến mất một cách khó hiểu của chàng liên hệ mật thiết với hiện tượng các tiểu thuyết hiệp sỹ khác đã bỏ qua sự hiện diện của chàng. Sự biến mất của chàng cũng cho thấy số phận bị lãng quên của bản Robinsonade Trung đại này.

Một trường hợp Robinsonade khác là truyện kể *Hayy bin Yaqzan* (Ebn Tophail) đã được nhà phê bình Durand tập trung so sánh với *Robinson Crusoe*. Durand đặt vấn đề rằng, truyện về cậu bé Hayy của triết gia Ebn Tophail đã được dịch ra một số ngôn ngữ châu Âu và xuất bản vào cuối thế kỷ 17, đầu thế kỷ 18. Tuy vẫn chưa chứng thực sự tiếp xúc trực tiếp giữa Defoe với văn bản của truyện kể triết học này nhưng sự phổ biến của nó có thể đã được Defoe biết đến. Khi tiến hành so sánh giữa *Hayy bin Yaqzan* với *Robinson Crusoe*, Durand quan tâm nhiều đến những khác biệt về mặt thần học và triết học của hai tác phẩm. Bà nhấn mạnh rằng, những khác biệt giữa hai văn bản đã cho thấy Defoe chẳng những không chịu ảnh hưởng từ *Hayy bin Yaqzan*; mà trái lại, còn có ý thức phản ứng lại với truyện kể triết học này (Durand, 2020: 46). Theo Durand, với hình tượng đứa bé sinh tồn trên đảo hoang biệt lập trong tác phẩm *Hayy bin Yaqzan*, Tophail muốn minh họa cho tư tưởng con người có thể đạt đến sự hoàn thiện về trí tuệ và tinh thần mà không cần đến sự tác động ban đầu của xã hội và văn

hóa. Trong khi đó, hình tượng Crusoe mà Defoe tạo ra là một người trưởng thành, lên đảo hoang vào giai đoạn đỉnh cao nhất của quá trình xã hội hóa. Defoe không thách thức xã hội và văn hóa; ngược lại, ông muốn phản ứng lại với tư tưởng tôn sùng “tự nhiên” (nature).

Ngoài ra, nhà nghiên cứu văn học người Liên Xô Korostovtsev khi nghiên cứu văn học Ai Cập cổ đại cũng có nhắc đến hiện tượng tương đồng Robinson trong văn học cổ Ai Cập bằng cụm từ “*Robinson Ai Cập*”. Tham gia viết phần *Văn học Ai Cập cổ đại* trong bộ sách *Lịch sử văn học thế giới*, Korostovtsev dùng từ này để gọi một nhân vật trong một truyện kể khuyết danh tác giả xuất hiện vào thời kỳ Trung Vương quốc (từ thế kỷ XXII đến thế kỷ XVI TCN). Đó là câu chuyện kể về một nhóm thủy thủ phiêu lưu trên biển để đi tìm vàng. Nhưng chẳng may bão biển nổi lên, duy nhất một thủy thủ được sóng hất vào bờ đảo hoang, những thủy thủ còn lại đều bị thiệt mạng. Truyện được trần thuật bằng ngôi thứ nhất, của người thủy thủ may mắn thoát chết. Đến nay, văn bản truyện kể này được các nhà khoa học hiện đại gọi tên là “*Người bị đắm tàu*” (Korostovtsev, (-); Trần Thị Phương Phương dịch, 2007: 127-128). Tuy Korostovtsev không đề cập đến khái niệm Robinsonade nhưng việc liên kết giữa một nhân vật văn học cổ đại Ai Cập với Robinson cũng cho thấy ý thức so sánh giữa *Robinson Crusoe* với một câu chuyện tương đồng *Robinson Crusoe* xuất hiện từ rất sớm ở phương Đông.

Robinsonade không chỉ dừng lại trong địa hạt nghiên cứu so sánh từ văn học đến văn học mà còn được ứng dụng rộng rãi trong nghiên cứu liên ngành. Một xu hướng của nghiên cứu so sánh liên ngành là nghiên cứu cải biên từ văn học sang điện ảnh.

Robert Mayer là một trong những nhà nghiên cứu đưa ra ý tưởng liên kết giữa thể loại Robinsonade với phim ảnh. Trong chuyên luận *Tiểu thuyết thế kỷ Mười tám trên màn bạc (Eighteenth-Century Fiction on Screen)* xuất bản năm 2002, Mayer đã dành một chương để bàn về những tác phẩm cải biên từ tiểu thuyết *Robinson Crusoe*. Ông cho rằng Robinsonade là một dòng văn học trong truyền thống và được duy trì đến ngày nay nhờ vào sáng tác của những tác giả hiện đại như Tournier, Coetzee, ... Sự duy trì truyền thống Robinsonade ấy không chỉ dừng lại trong văn học viết mà còn ở cả điện ảnh. Mayer đã tạo ra khái niệm “*cinematic Robinsonade*”, “*filmic Robinsonade*” (phim Robinsonade, điện ảnh Robinsonade) để gọi những tác phẩm điện ảnh như *Mr. Robinson Crusoe* (1932), *Robinson Crusoe-Land* (1952), *Robinson Crusoe trên sao Hỏa* (1964), *Người đàn ông Thứ Sáu* (1975), ... Theo ông, “điện ảnh Robinsonade” là những tác phẩm lấy cảm hứng trực tiếp từ tiểu thuyết *Robinson Crusoe* của Defoe. Điểm chung của những tác phẩm này là đều tái dựng cảnh tượng người đàn ông tự mình tạo ra ra một nền văn minh trên đảo hoang (Mayer, 2002: 36).

Số lượng những công trình, bài báo nghiên cứu về Robinsonade theo hướng văn học so sánh thì quá nhiều mà trong giới hạn của người nghiên cứu chưa thể bao quát hết cũng như trình bày thành một tiến trình lịch sử. Nhưng chỉ với những sơ lược kể trên, chúng tôi cũng đã nhìn thấy những tiềm năng của việc nghiên cứu Robinsonade.

3. Robinsonade: qua bước đầu tìm hiểu, rút ra một vài nhận xét

Robinsonade là thể loại truyện kể kết tinh từ truyền thống văn học về đảo của văn học thế giới nói chung và văn học phương Tây nói riêng. Tác phẩm *Robinson Crusoe*

là một tác nhân tạo đà cho sự hình thành dòng chảy Robinsonade về sau. Tuy nhiên, thể loại Robinsonade không thể nào hình thành được nếu như văn học phương Tây vốn không có kinh nghiệm viết về đảo. Lần giở lại lịch sử văn học, có thể thấy đảo là một hình ảnh huyền thoại in sâu vào vô thức tập thể của người phương Tây. Đảo là hình ảnh của một lục địa biệt lập, là một địa đàng trong tư duy của người phương Tây. Đảo là một cổ mẫu đã nấu mình từ trong những thần thoại của vùng Đại Trung Hải như đảo Thule, đảo Delos, đảo Aeolia hay đảo lục địa Atlantis trù phú bị biển nuốt chửng, ... Đảo cũng xuất hiện trong sử thi của Homer và Virgil, trong *Sự thật lịch sử* của Lucian, ... Đến khi tiếp nhận *Cựu ước* từ phương Đông, người Tây Âu đã chịu ám ảnh sâu đậm thần thoại về vườn Eden. Qua hình ảnh địa đàng Eden, có thể thấy cổ mẫu đảo cũng ẩn mình trong một sản phẩm thần thoại của phương Đông. Tuy không trôi giữa biển như Atlantis, nhưng Eden cũng là vùng đất bất khả xâm phạm tựa như một hòn đảo biệt lập. Địa đàng Eden và huyền thoại đảo đã cộng hưởng và tạo sinh một nguồn lực, làm cho đề tài đảo trở đi trở lại trong văn học viết về sau, mà *Utopia*, *Hòn đảo của Pines* hay *Die Insel Felsenburg*, ... là những minh chứng cụ thể nhất. Hình tượng vương quốc đảo tốt đẹp trong những tác phẩm đó chính là sự tái sinh của mô hình vườn địa đàng trong *Sáng thế ký*. Chính vì niềm tin về một hòn đảo như một địa đàng là có thật, người phương Tây đã mãi miết có những chuyến phiêu lưu, thám hiểm hàng hải suốt từ thời Phục hưng đến thế kỷ 19. Cứu cánh của những chuyến thám hiểm ấy là để tìm ra một lục địa mới và cũng là một địa đàng đã mất. Do vậy, sự kết hợp giữa đề tài viết về phiêu lưu trên biển và đảo hoang luôn được độc giả Tây Âu ưa thích, mà *Robinson*

Crusoe và các Robinsonade sau nó là những ví dụ tiêu biểu.

Nhờ có một truyền thống văn học viết về đảo và phiêu lưu trên biển, khán giả Âu-Mỹ đương đại không cảm thấy bất ổn khi thưởng thức các Robinsonade trên màn ảnh như phim sitcom *Đảo Gilligan* (*Gilligan's Island*) công chiếu trên truyền hình Hoa Kỳ trong giai đoạn 1964 – 1967, phim điện ảnh *Cast Away* (Robert Zemeckis) công chiếu năm 2000, chương trình truyền hình thực tế *Kẻ sinh tồn* (*Survivor*) sản xuất từ năm 2000,... Xin mượn ý tưởng của nhà nghiên cứu Diana Loxley để khái quát lên rằng, nhờ hoạt động tái sản xuất kiểu truyện Robinsonade không chỉ trong văn học, mà còn trên các loại hình giải trí hiện đại sau này sẽ khiến cho cổ mẫu huyền thoại đảo càng in sâu hơn nữa trong tư duy văn hóa của người phương Tây. (Kinane, 2017: 30)

Trong quá trình quan sát tình hình nghiên cứu Robinsonade trong phối cảnh văn học so sánh của khu vực Âu – Mỹ hiện nay, chúng tôi rút ra mấy ý nhận xét như sau:

Thứ nhất, hướng nghiên cứu ảnh hưởng là hướng nghiên cứu tuy đã quen thuộc nhưng vẫn còn chưa khai thác hết. Các nghiên cứu so sánh Robinsonade hầu như chỉ tập trung vào bộ phận văn học Tây Âu. Tuy nhiên, ở một số nước phương Đông như Nhật Bản, Việt Nam, ... chúng ta có thể dễ dàng tìm thấy những tác phẩm văn học hiện đại mang trong mình những ảnh hưởng từ *Crusoe* và mang những phẩm chất của Robinsonade. *Quả dưa đỏ* của Nguyễn Trọng Thuật, *Đảo hoang* của Tô Hoài hay bộ truyện *Sống sót trên đảo hoang* của tác giả người Nhật Takahashi Toshihiro, ... là những ví dụ tiêu biểu vẫn chưa được khai thác so sánh với văn học phương Tây.

Bên cạnh đó, việc nghiên cứu so sánh

ảnh hưởng ở các học giả phương Tây chỉ dừng lại trên quy mô những bài viết khái quát. Hiện nay vẫn chưa thấy có những công trình, bài báo chuyên ngành đặt hai tác phẩm Robinsonade lên cùng một bình diện để tiến hành quan sát đồng thời, để rút ra những điểm khác nhau làm nên giá trị của chúng. Trong tình hình cấp thiết đó, việc thực hiện nghiên cứu so sánh *Gia đình Robinson Thụy Sĩ* (*The Swiss Family Robinson*) (Johann Wyss) với *Quả dưa đỏ* (Nguyễn Trọng Thuật) từ thể loại Robinsonade sẽ trở thành những nghiên cứu có giá trị và mang tính cấp thiết hiện nay.

Thứ hai, hướng nghiên cứu song song về đề tài Robinsonade trong văn học là một hướng nghiên cứu tiềm năng. Việc phát hiện ra những truyện kể có những motif, cấu trúc cốt truyện tương đồng với Robinsonade trong văn học của những dân tộc xa cách với trung tâm văn minh Tây Âu sẽ là những đóng góp giá trị cho bộ môn văn học so sánh, nhất là đối với trường phái so sánh song song. Nó cho thấy cách nhìn khu biệt Đông và Tây là một cách nhìn đã cũ. Văn học thế giới, trong thực tế, không chỉ có những mối quan hệ ảnh hưởng văn học được đặt trong khu vực mà còn có những ý tưởng lớn tương đồng nhau trên bản đồ văn học toàn cầu.

Thứ ba, hướng nghiên cứu liên ngành là hướng nghiên cứu đầy triển vọng nhất trong nghiên cứu Robinsonade. Bước vào kỷ nguyên “nghe-nhìn”, văn học và các hình tượng không chỉ dừng lại trong phạm vi những trang giấy mà đã thâm nhập vào các loại hình văn nghệ khác như chương trình truyền hình, điện ảnh, quảng cáo, ca nhạc, ... Do đó, sự chuyển hướng nghiên cứu Robinsonade qua ở các loại hình giải trí kể trên mở ra cho nhà nghiên cứu những chân trời mới, những miền đất màu mỡ

khác. Những nghiên cứu Robinsonade theo hướng liên ngành sẽ là những gợi ý quan trọng trong việc ứng dụng sản xuất các chương trình truyền hình thực tế, sản xuất phim điện ảnh ở Việt Nam. Đó là hướng phát triển các sản phẩm văn hóa giải trí mang lại những tiềm năng doanh thu cao.

Cho đến nay, nghiên cứu so sánh các Robinsonade vẫn còn xa lạ trong không gian nghiên cứu Việt Nam. Bản thân khái niệm Robinsonade là một khái niệm chưa được nhiều học giả Việt Nam biết đến và giới thiệu. Song song với điều đó, ứng dụng khái niệm Robinsonade như một hướng tiếp cận trong nghiên cứu so sánh văn học tại Việt Nam cũng vẫn chưa được triển khai. Như vậy, việc giới thiệu, dịch thuật và xác lập Robinsonade như một phương pháp nghiên cứu là một công việc hết sức cấp thiết ở thời điểm hiện tại.

Kết luận

Sự ra đời của thể loại Robinsonade được đánh dấu bằng tác phẩm *Robinson Crusoe* của Defoe. Thuật ngữ Robinsonade thoát đầu chỉ dùng trong việc phân loại tác phẩm văn học nhưng về sau đã thành một từ khóa quen thuộc trong nghiên cứu văn học và văn hóa đại chúng. Bản thân khái niệm Robinsonade cũng khiến cho các nhà nghiên cứu tranh luận và cho đến nay nó vẫn còn là một khái niệm mở, mời gọi chúng ta cùng đặt vào những quan niệm mới mẻ.

Nằm sâu ở chiều kích lịch sử, Robinsonade ra đời nhờ vào truyền thống huyền thoại, văn học của người Tây Âu. Những diễn ngôn về đảo, thiên đường, phiêu lưu trên biển là những yếu tố then chốt tạo điều kiện cho sự hình thành Robinsonade.

Tham gia vào hoạt động quan sát các Robinsonade là tham gia vào nghiên cứu so

sánh văn học. Chúng ta hiện nay rất cần thực hiện các nghiên cứu so sánh giữa văn học Việt Nam và văn học các nước khác trên thế giới; mà Robinsonade, một khái niệm mang tính lý thuyết, có thể đưa cho chúng ta những gợi ý quan trọng, nhất là khi so sánh giữa văn học Việt Nam với văn học phương Tây.

Bài viết này giới thiệu một cách sơ khởi nhất về Robinsonade. Tác giả bài viết mong rằng trong tương lai, giới nghiên cứu và dịch thuật Việt Nam sẽ có nhiều công trình nghiên cứu và dịch thuật chất lượng về tài liệu học thuật đề cập đến Robinsonade.

Tài liệu tham khảo

- Arioli, E. (2020). A Medieval Robinsonade: Segurant or the Knight of the Dragon. In Peraldo, E. (Ed.) *300 Years of Robinsonades*. UK, Cambridge Scholars Publishing, 31 - 41.
- Bertsch, J. (2004). Introduction to the Robinsonade. In *Storytelling in the Works of Bunyan, Grimmshausen, Defoe, and Schnabel*. Suffolk, Boydell & Brewer Inc, 79 - 87.
- Durand, B. (2020). Ibn Tufayl's Hayy and Defoe's Robinson: A Complex Filiation. In Peraldo, E. (Ed.) *300 Years of Robinsonades*. UK, Cambridge Scholars Publishing, 42 - 55.
- Fisher, C. (2018). Innovation and Imitation in the Eighteenth-Century Robinsonade. In Richetti, J. J. (Ed.) *The Cambridge Companion to Robinson Crusoe*. New York, Cambridge University Press, 99 - 111.
- Korostovtsev, M. (-). Văn học cổ đại Ai Cập. Trần Thị Phương Phương dịch (2007). Trong *Lịch sử văn học thế giới tập 1* (Tập thể dịch giả). Hà Nội, Nxb

- Văn học & Trung tâm Nghiên cứu Quốc học, 107 - 158.
- Kinane, I. (2017). Re-Reading Robinsonade Literature. In *Theorising Literary Island: The Island Trope in Contemporary Robinsonade Narratives*. London, Rowman & Littlefield International Ltd, 29 - 61.
- Mayer, R. (2002). Three cinematic Robinsonades. In *Eighteenth-Century Fiction on Screen*. New York, Cambridge University Press, 35 - 51.
- Scholte, J. H. (1951). Robinsonades. *Neophilologus*, 35, 129 - 138.
- Stephanides, S., and Bassnett, S. (2008). Islands, Literature, and Cultural Translatability. *Journal of Global Cultural Studies*, 2008, 05 - 21.